

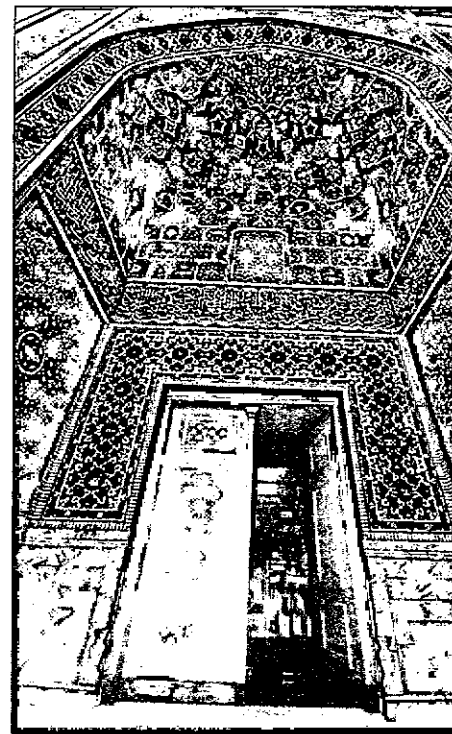
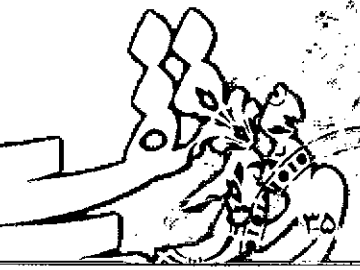
بزرگ‌ترین موقوفه مرحوم حاج حسین آقا ملک در تهران کتابخانه و موزه ملی ملک

مرضیه مرتضوی^۱

مرحوم ملک در سال ۱۳۱۶ ش طی وقفنامه شماره ۸۱۹۴ شش دانگ عمارت پدری موسوم به کتابخانه ملی ملک، به انضمام کلیه کتاب‌های موجود در کتابخانه مزبور اعم از خطی و چاپی و مصور و غیر مصور، قرآن‌های خطی، کتب و ادعیه، مرقع‌های مصور و غیر مصور، قطعات خطوط خوش‌نویس‌ها و اساتید، طومارها، کتب ایرانی، فرنگی، عربی، ترکی، تابلوهای نقاشی و کل اثاثیه متعلق به کتابخانه را وقف مؤید شرعی برآستان قدس رضوی نمود.^۲ البته وی سال‌ها قبل از این، به دلیل عشق به کتاب و مطالعه به جمع‌آوری نسخ خطی از طریق خریداری کتب کتابخانه‌های افرادی چون عبدالحسین بالا خیابانی و قوام‌الدوله و حسام‌السلطنه همت گمارده بود و از این رو کم‌کم اندیشه تأسیس کتابخانه‌ای برای خویش در وی قوت گرفت. لذا کتابخانه کوچک خود را پس از انتقال از مشهد به تهران در سال ۱۳۴۱ ش در منزل پدری خویش تأسیس نمود و بعدها که شمار کتاب‌ها زیاد و فضا برای آنها محدود شد در سال ۱۳۴۲ ش ساختمان جدیدی در حیاط اندرونی منزل خود جهت این امر احداث نمود. اما از آنجایی که این منزل در دل بازار تهران یعنی میان مسجد شاه و مسجد ملک و در بازار حلبی‌سازها قرار داشت و بیشتر محل رفت و آمد سوداگران بود تا محققان، لذا واقف محترم با توجه به این نکته، قطعه زمینی به متراژ ۶۰۰۰ مترمربع واقع در باغ ملی تهران را در مقابل املاکی که رضاشاه در جوار کاخ سعادت‌آباد از وی گرفته بود، از شهرداری وقت جهت تأسیس کتابخانه ملی ملک دریافت نمود.

لیکن به دلیل موقعیت ویژه این زمین که در قلب وزارت امور خارجه واقع شده بود و عملاً در سیطره این وزارتخانه به صورت محل فرود بالگردهای آن بود، تا زمان حیات واقف (۱۳۵۱ ش)، کار احداث این بنا عملی نشد و این قطعه زمین تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ ش) همچنان به همین شکل باقی ماند. اما چند سال بعد از آن با پی‌گیری‌های مستمر خانم عزت ملک، ناظر استصوابی

احداث بنای جدیدالتأسیس کتابخانه ملی ملک از سال ۱۳۶۴ ش با حدود ۱۰ هزار مترمربع زیربنا در هشت طبقه، توسط معماران آستان قدس رضوی با تلفیقی از معماری ایرانی - اسلامی آغاز و پس از گذشت ۱۴ سال سرانجام در دی ماه ۱۳۷۶ ش به طور رسمی افتتاح و به روی عموم گشوده شد.

موقوفات ملک و دختر ارشد آن مرحوم از حضرت امام خمینی، این قطعه زمین از وزارت امور خارجه باز پس گرفته و به آستان قدس رضوی واگذار شد. تا بنابر نیت مرحوم واقف، کتابخانه ملی ملک احداث شود. کار احداث این بنای جدیدالتأسیس از سال ۱۳۶۴ ش با حدود ۱۰ هزار مترمربع زیربنا در هشت طبقه، توسط معماران آستان قدس رضوی با تلفیقی از معماری ایرانی - اسلامی آغاز و پس از گذشت ۱۴ سال سرانجام در دی ماه ۱۳۷۶ ش به طور رسمی افتتاح و به روی عموم گشوده شد.

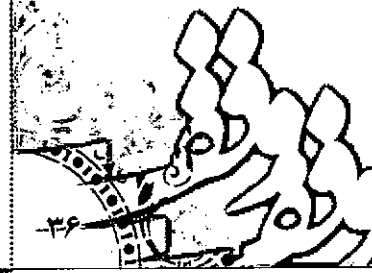
کتابخانه ملک

امروزه کتابخانه ملک در زمره معتبرترین کتابخانه‌های ایران و شاید جهان به شمار می‌آید. بسیاری از محققین داخلی از اقصی نقاط مملکت و حتی خارج از آن جهت استفاده از نسخ منحصر به فرد موجود در این کتابخانه به آن مراجعه می‌نمایند. این مجموعه فرهنگی جمعا دارای ۸ طبقه با همکف و زیر همکف می‌باشد که طبقات ۴ تا ۸ آن اختصاص به کتابخانه دارد. طبقات ۶ و ۷ و ۸ اختصاص به مخازن کتب خطی و چاپ سنگی و چاپ سربی و کتب لاتین و مطبوعات دارد که هر ساله بنا بر مقتضیات تعداد زیادی کتاب چاپی و مطبوعات و نیز معدودی نسخ خطی به این موقوفه اهدا می‌شود.

سیستم فعلی کتابخانه به صورت قفسه باز در دو تالار قرائت، که یکی عمومی و دیگری مختص محققان، در حال ارائه خدمات به مراجعان است. از بخش‌های مختلف این کتابخانه به غیر از مخازن کتب و مجلات، می‌توان به تالار مطبوعات، بخش میکرو فیلم، بخش اسکن، صحافی و مرمت و بخش رایانه‌ای و فهرست‌نویسی اشاره کرد.

بر طبق آخرین آمار تعداد کتب چاپی این کتابخانه بیش از ۷۰۰۰۰ جلد، نسخ خطی در حدود ۶۶۷۷ نسخه، ۱۹۰۰۰ عنوان رساله، کتب لاتین ۸۰۰۰ جلد، مطبوعات ۵۶۷ عنوان فارسی و عربی و ۶ عنوان لاتین و کتب چاپ سنگی ۳۴۰۰ جلد است. از قدیمی‌ترین نسخ خطی این مجموعه می‌توان از قرآن منسوب به امام حسن (ع) نام برد که بر پوست آهو نوشته شده است. همچنین نسخی چون «الاصول بالاسطقسات اقلیدس» تحریر ۳۴۲ ق و «الثمرة» بظلمیوس تحریر ۳۷۱ ق و «الفوز الاصغر» ابن مسکویه تحریر ۴۱۰ ق از نفیس‌ترین نسخ خطی این مجموعه به شمار می‌آیند.

امروزه کتابخانه ملک در زمره معتبرترین کتابخانه‌های ایران و شاید جهان به شمار می‌آید. بسیاری از محققین داخلی از اقصی نقاط مملکت و حتی خارج از آن جهت استفاده از نسخ منحصر به فرد موجود در این کتابخانه به آن مراجعه می‌نمایند.

از نفیس‌ترین کتب چاپی این مجموعه اعم از چاپ سنگی و سربی می‌توان از «القانون فی الطب» ابن سینا چاپ روم ۱۵۹۳م، «تحریر اقلیدس» خواجه نصیرالدین طوسی چاپ قسطنطنیه ۹۹۶ق، «تاریخ فنایی» چاپ ۱۱۹۹م و «القرآن» چاپ هامبورگ ۱۶۹۴م نام برد. در بخش مطبوعات نیز می‌توان از روزنامه‌هایی چون وقایع اتفاقیه (دوره کامل)، حبل‌المتین، ثریا، حکمت، اختر، شرف و عروۃ الوثقی نام برد. همچنین این کتابخانه ۱۳ جلد فهرست کتب خطی دارد که در سال ۱۳۴۴ش به سفارش مرحوم ملک توسط آقایان ایرج افشار، محمدتقی دانش‌پژوه، احمد منزوی و محمدباقر حجتی تهیه شد.

نکته حائز اهمیت که باید در اینجا بدان اشاره کرد، شرایطی است که واقف محترم جهت استفاده از کتب کتابخانه در وقفنامه خود گنجانده است که تا به امروز از آن تخطی نشده و رعایت شده است. از جمله این شرایط ممنوعیت خارج نمودن کتاب از محل کتابخانه، در اختیار قرار دادن کتاب به همه افراد بدون در نظر گرفتن ملیت آنها (البته غیر از قرآن کریم و کتب ادعیه به غیر مسلمانان)، صحافی نمودن کتب آسیب‌دیده در محل کتابخانه و استفاده از کتب منحصر به فرد یا کمیاب برای اشخاص معتمد با حضور متولی یا مدیر (این مشکل امروزه با در اختیار قرار دادن میکروفیلم کتب نفیس خطی به جای اصل نسخه به محققان رفع شده است)، تر نکردن انگشت با آب دهان برای استفاده از نسخ خطی و خریداری سالانه کتاب برای کتابخانه.^۲ وی در خرید نسخ خطی دقت ویژه‌ای داشت و از این رهگذر پس از نظر خواهی از متخصصان فن و نیز تا قبل از خواندن هر کتاب آن را خریداری و وارد کتابخانه‌اش نمی‌کرد.

موزه ملک

مرحوم ملک در سال ۱۳۴۳ش به این فکر افتاد تا در کنار کتابخانه غنی خود، موزه‌ای از اشیای باارزش هنری و تاریخی به وجود آورد تا به قول وی محققین خارجی کتابخانه بتوانند مظاهر هنر و تمدن ایران را، به سهولت از نزدیک مشاهده کنند. وی بارها گفته بود که اگر (از سوی پدر) مأمور مشهد نشده بودم، موزه‌ای ایجاد می‌کردم که با موزه انگلستان برابری کند.^۱

وی در خرید اشیای موزه‌ای، ابتدا نظر اهل فن را جویا شده و سپس به خرید آن شیء مبادرت می‌نماید. او در ۳۰ فروردین ۱۳۴۸ کلیه اموال و لوازم و اشیای نفیس موزه‌ای از قبیل گلدان و قلمدان سکه و تمبر را طی وقفنامه شماره ۳۰۷۵۳ به مجموعه موقوفات خود بر آستان قدس رضوی افزود و بدین طریق موزه ملی ملک در کنار کتابخانه ملک تأسیس شد.

در ساختمان فعلی کتابخانه، موزه در طبقه همکف و زیرهمکف این مجموعه با ۶ سالن سکه، آثار هنری، قلمدان، تمبر، فرش و سالن اشیای اهدایی خانم ملک قرار گرفته است. در برخی از این سالن‌ها اشیای وجود دارد که در نوع خود کم‌نظیر یا بی‌نظیرند که در توضیح هر سالن به تعدادی از آنها اشاره می‌کنیم.

در لابی موزه آثار فلزی مانند قطب‌نما، قیله‌نما، اسطرلاب و ترنج‌های مذهبی و همچنین تعدادی مرقعات، از خوشنویسانی چون درویش عبدالمجید، میرعماد و میرزا غلامرضا به چشم می‌خورد.

در سمت راست این لابی، سالن سکه قرار دارد که شامل سکه‌هایی از دوره لیدی تا پهلوی دوم است. مجموعه سکه‌های این موزه در حدود ۲۰۰۰ عدد می‌باشد که از جمله سکه‌های کمیاب آن می‌توان به سکه فتحعلی‌شاه در لباس ایللی و سکه سلطنت ۵۰ روزه حسینعلی میرزا^۵ اشاره کرد.

در ضلع غربی لابی موزه سالن آثار هنری قرار دارد که شامل تابلوهایی از کمال‌الملک، صنیع‌الملک و

نقاشان نه چندان معروف اروپایی است و دو گلدان بسیار با ارزش فرانسوی متعلق به کاخ توپلری و دو دست میلان کار سوریه با قدمت ۵۰۰ سال و میلمانی دیگر از هندوستان تماماً مشبک کاری شده.

بخش انتهایی این سالن به دو قسمت منشعب می‌شود، ضلع شرقی اختصاص به قلمدان‌های لاک‌ی از دوره صفویه تا قاجار دارد و ضلع غربی آن، سالن جدید التاسیس خانم عزت ملک است که توسط اشیای اهدایی خود در سال ۱۳۸۵ به موقوفه پدر، بخش تازه‌ای را در موزه راه‌اندازی کرده است.

در طبقه زیر همکف دو سالن تمبر و فرش قرار دارد. مجموعه تمبر موزه ملک ۴۸۰۰۰ سری تمبر از ۱۸۳ کشور جهان دارد که از این حیث در زمره غنی‌ترین موزه‌های ایران است. از تمبرهای منحصر به فرد این موزه می‌توان از تمبر ویکتور امانوئل پادشاه ایتالیا نام برد که بنا به گفته سفیر آن کشور، در خود ایتالیا نیز موجود نیست. و اما سالن فرش مجموعه ملک، با بررسی وقفنامه‌های هفتگانه مرحوم ملک در هیچ کجا با موردی مواجه نشدیم که اشاره به وقف فرش‌های خود کرده باشد. استدلال ما این است که مرحوم واقف که در اواخر سال ۱۳۵۰ باقیمانده دارایی‌های خود را بر آستان مقدس رضوی وقف نمود، کلیه لوازم منزل وی از جمله فرش‌ها نیز شامل آن شدند که به مناسبت تعداد قابل ملاحظه آنها در موزه ملک، سالی برای نمایش آنها در نظر گرفته شد. در حال حاضر سالن فرش موزه ملک پذیرای ۱۷ تخته قالی و قالیچه‌هایی است که در منزل مرحوم واقف جهت استفاده و یا تزئین به کار می‌رفته است. از قدیم‌ترین دستیافت این مجموعه می‌توان به قالیچه‌ای از سندج اشاره کرد که با قدمت ۱۶۰ سال و با جنس تمام ابریشم زینت بخش سالن فرش موزه ملک است.

محل درآمد کتابخانه موزه

از آنجایی که هر مؤسسه فرهنگی بیش از آنکه درآمدزا باشد هزینه‌ساز است، لذا مرحوم ملک جهت اداره بهینه کتابخانه و موزه خود در تهران عوایدی را برای مصارف آن در نظر گرفت. از این رو، طی سه وقفنامه، املاک و مستغلاتی را در تهران و مشهد بر موقوفات سابق خود افزود. بر این اساس طی وقفنامه شماره ۷۴۷۳ در سال ۱۳۲۵ ش املاکی در خراسان بالغ بر ۱۲ ملک و باغ و قریه بر کتابخانه ملک وقف شد که یک سوم از درآمد آنها اختصاص به مخارج کتابخانه یافت.^۶

همچنین در وقفنامه شماره ۸۷۱۰ به تاریخ ۱۳۳۰ ش مستغلات دیگری در خراسان و تهران وقف بر کتابخانه کرد که بخش عمده عواید آن باید به مصارف مخارج کتابخانه اعم از تعمیر کتاب و محفظه و لوازم و وسایل دیگر چون میز و صندلی و مبیل و پرده و... خرید کتاب و لوازم موزه و نیز حقوق متولی و ناظرین و مدیر و کارمندان کتابخانه برسد.^۷

از آنجا که از دید واقف محترم عواید موقوفات سابقه برای مخارج کتابخانه ملی ملک کافی نبود، لذا طی وقفنامه شماره ۴۶۰۵۵ به تاریخ ۱۳۳۴ ش رقبات دیگری در خراسان به شمار دیگر موقوفات آن مرحوم اضافه و مؤکداً قید شد که باید نیمی از درآمد این رقبات فقط به مصرف کتابخانه ملی ملک برسد.^۸

پی‌نوشت‌ها

۱. کارشناس ارشد تاریخ، موزه‌دار موزه ملک
۲. کتابچه وقفنامه، حسین ملک، ص ۵
۳. همان، ص ۷ و ۸
۴. روزنامه اطلاعات، شماره ۱۳۱۹۵، ۱۳۴۹/۲/۳۰.
۵. حسینعلی میرزا فرزند فتحعلی‌شاه، حاکم فارس بود که پس از فوت پدر با کمک برادرش که حاکم کرمان بود، ادعای سلطنت کرد و در مدت ۵۰ روز سلطنت، سکه به نام خود ضرب نمود.
۶. کتابچه وقفنامه، ص ۲۷.
۷. همان، ص ۱۱.
۸. همان، ص ۳۶.

مرحوم ملک در سال ۱۳۴۳ ش به این فکر افتاد تا در کنار کتابخانه غنی خود، موزه‌ای از اشیای با ارزش هنری و تاریخی به وجود آورد تا به قول وی محققین خارجی کتابخانه بتوانند مظاهر هنر و تمدن ایران را، به سهولت از نزدیک مشاهده کنند. وی بارها گفته بود که اگر (از سوی پدر) مأمور مشهد نشده بودم، موزه‌ای ایجاد می‌کردم که با موزه انگلستان برابری کند.